

JERZY RUSEK
(Kraków)

TURCYZMY W NOWYM TESTAMENCIE VUKA KARADŽICIA

Разматра се Вукова употреба турцизама у преводу Новог завета у поређењу са бугарским преводима. Кључне речи: српски, турски, бугарски, туђице.

O Vukowym przekładzie NT¹ pisano wielokrotnie podkreślając jego wyjątkowe znaczenie. Dla Daničića przekład ten „je na prvom mjestu važan kao radionica u kojoj je Vuk izgrađivao srpski književni jezik na osnovi živog narodnog govora, te onda kao veliko književno delo čija je pojava inaugurisala Vukov sistem književnog jezika modernoj srpskoj književnosti ... Tijem je Vuk u istoriji hrišćanske književnosti podigao srpskom jeziku spomenik kakvim se rijetko koji narod može dičiti, spomenik koji će svagda vjerno javljati učenom svijetu živi jezik onoga naroda za koji je pisan ... Što se tiče jezika ovo djelo Vukovo ne može biti da ne pripada među najljepše prijevode svetoga pisma što ih ima“.²

O svojoj pracy nad przekładem Vuk pisał we Wstępie (Predgovor): „Ja sam se trudio da ovaj prijevod bude vjeran, kaono ti sveto pismo, ali što je moguće više da bude i našijem čistijem narodnijem jezikom. Kod gdje kojijeh stihova, kašto i oko jedne riječi, i prevodeći i štampajući, tražio sam pomoći u deset prijevoda, pak sam najposlije pitao, prije pokojnoga Kopitara a sad F. Miklošića, kako je u originalu. Tako ja sam se trudio što sam više mogao i oko vjernosti i oko jezika; ali pored svega toga truda ne mogu reći da se ne će naći pogrješaka i u jednome i u drugome; jer ljudski posao nikakav ne može biti bez i kake pogrješke“. Przekład ten, jak pisze „nije za to da se čita u crkvi, nego samo da ga ljudi čitaju kao

¹ *Нови завјетї Госїода нашега Исуса Христїа*. Превео Вук Стеф. Караџић, у Бечу 1847.

² Ђ. Даничић, Вуков пријевод Новог Завјета, *Видовдан* год. II, бр. 63, Београд 1862, s. 129-131, 137 i 140, *przedruk w Сийнїи сїиси Ђ. Даничића*, I: *Кришїка, ѿлемика и истїорїа књижевностїи*, Сремски Карловци 1925, s. 56-62.

knjigu, da bi iz nje zakon hrišćanski bolje poznali i što naučili, i da bi s pomoću njega slavenski prijevod u crkvi bolje razumjeli... Budući da sam ja rad da bi se iz ove knjige pored svetog pisma mogao poznati i pravi naš narodni jezik, za to ću ovdje da kažem što o gdje kojijem riječima u njoj“.

Przypomina więc na pierwszym miejscu o turcyzmach w jego przekładzie NT: „Uzeo sam u nju 30 riječi turskijeh, koje evo ovdje postavljam redom: *aždaha, amajlija, adžuvan, badava, basamak, dolama, zanat, ise, kavgadžija, kadar, kaldrma, kesa, kula, lenger, mana, neimar, nišeste, oka, pazar, sahat, soba, sunđer, torba, fildiš, hazna, hajduk, harač, hater, čalma, čaršija*“.

W przekładzie NT Vuk zachował, jak pisze „49 riječi slavenskijeh, koje se u našem narodnom jeziku ne govore, ali se lasno mogu razumjeti i s narodnijem riječima pomiješati“. Użył też 47 wyrazów „koje su od slavenskijeh posrbljene“ a także 84 wyrazów „kijijeh nijesam čuo u narodu da se govore, nego sam ih ja načinio“. Większość tych wyrazów — jak podkreśla — „kazao bi ovako i najprostiji Srbin, samo kad bi mu zatrebale; a može biti da ih i govore“. Vuk objaśnił też znaczenie kilkudziesięciu (39) wyrazów obcych właściwych przekładowi Pisma św., np. *aba, aloje, vaal, mesija, osana, skinija, talant, fariseji*.

Przestudiowałem przekład NT Vuka Karadžicia, pozostając pod urokiem jego pięknego i bogatego języka. Przyjrzałem się dokładnie turcyzmom, stwierdziłem, co było dla mnie dużym zaskoczeniem, że rola elementu tureckiego w przekładzie była większa niż jej genialny tłumacz przypisał. Okazało się, że turcyzmów w NT Vuka jest prawie dwukrotnie więcej niż ich tłumacz wymienił, znacznie więcej niż zachowanych cerkiewizmów. Uznałem, iż warto je omówić. Zapozyczenia te wraz z odpowiednimi cytatai i wskazaniem miejsc, a także chronologią, podaję poniżej. Turcyzmy w NT Vuka rozpatruję w porównaniu z bułgarskimi przekładami Neofita Rylskiego (1840, dalej: Ryl.), Petko Sławejkowa (1871, dalej: Sław.) i Synodalnym (1925, dalej: Syn.).

Artykuł ten przygotowywałem do księgi poświęconej pamięci Pavla Ivicia, wybitnego dialektologa i historyka języka serbskiego, autora monografii Vuka Karadžicia, i wydawcy jego słownika serbskiego. Tę spóźnioną publikację wielkiemu Uczonemu dedykuję.

Oto spis turcyzmów w przekładzie NT Vuka Karadžicia w porządku alfabetycznym.

Adžuvan ‘pasywny homoseksualista’

Wyrazu tego użył Vuk 1 raz w 1 Kor. 6, 9: ni kurvari, ni idolopoklonici, ni preljubočinci, ni *adžuvani*, ni muželožnici. Turcyzm ten pochodzenia perskiego zastąpił pierwotne *malakii*, zachowane w nowobułgarskich

przekładach Pisma św.: *malakietvorci* Ryl., Sław., *malakijci* Syn. P. Skok³ I s.v. podkreśla, iż wyraz „*adžuwan* upotrebljavaju Vuk i Daničić u prijevodu Sv. pisma u značenju ‘mladić’“. RSHKNJ⁴ podaje *adžuwan* w znaczeniu ‘pasivni homoseksualac’.

Alat ‘narzędzie’

O wyrazie tym Skok (ER) pisze: „Kao turcizam arapskog podrijetla (ar. pl. *alat* od sg. *alet*) nalazi se u svim balkanskim jezicima“. W języku serbskim poświadczony jest od XVII w.⁵ Vuk użył wyrazu *alat* 1 raz w DA 27, 19: I u treći dan svojima rukama izbacismo *alat* lađarski — *orudija* korableni Ryl., korabnite *prinadležnosti* Syn.

Vuk w swym wykazie turcyzmów wyrazu *alat* nie wymienia.

Amajlija ‘amulet, talizman’

Amajlija, bałkański turcyzm arabskiego pochodzenia (ar. pl. *hamā’il*, sing *himāla*), w serbochorwackim poświadczony został w XVI w. Vuk użył go 1 raz w tekście ewangelii: i sva djela svoja čine da ih vide ljudi: raširuju svoje *amajlije*, i grade velike skute na haljinama svojima Mt 23, 5 — razširuvat *hranilišta* svoi Ryl., razširjavat *svoite hranilišta* Syn., *pazilkite si* Sław. Vuk turcyzmem *amajlija* zastąpił cerkiewne *hranilište* ‘to, co chroni przed złym’ (trzecie znaczenie w Słowniku Praskim).

Amanet ‘zastaw, ślubowanie, przekazanie, depositum’

Turcyzmu tego arabskiego pochodzenia (ar. *imāna* > tur. *emanet*), rozpowszechnionego szeroko w języku serbochorwackim, użył Vuk dwukrotnie w tekście apostoła: Dobri *amanet* sačuvaj 2 Tym. 1, 14, i uvjeren sam da je kadar *amanet* moj sačuvati i za dan onaj 2 Tym. 1, 12. Bułgarskie przekłady NT mają tu słowiański wyraz *zalog*. W języku sch. wyraz *amanet* poświadczony został na początku XVI w. (1506).⁶

Vuk wyrazu *amanet* nie umieszcza w spisie turcyzmów użytych w NT.

³ P. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* I–III, Zagreb 1971–1974; dalej: Skok ER.

⁴ *Речник српскохрватског књижевног и народног језика* Српске академије наука и уметности, Београд 1959–.

⁵ *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb 1880–1976 (dalej: RJA ZU) s.v.

⁶ S. Stachowski, *Studia* 14.

Aždaha ‘smok’

Turcyzm ten perskiego pochodzenia (*aždaha*) poświadczony został w języku sch. od XVIII w. (Stachowski 18). Występuje w dwu postaciach *aždaha* i *aždaja*. Vuk w NT używa tylko nazwy *aždaha*. Użył jej wielokrotnie w tekście Apokalipsy, por.: Velika crvena *aždaha* koja imaše sedam glava i deset rogova Apoc. 12, 3, i *aždaha* stajaše pred ženom Apoc. 12, 4, Mihailo i anđeli njegovi udariše na *aždahu* i bi se *aždaha* i anđeli njezini Apoc. 12, 7, i kad vidje *aždaha* da zbačena bi na zemlju gonjaše ženu koja rodi muško Apoc. 12, 13, i govoraše kao *aždaha* Apoc. 13, 11, i uhvati *aždahu* staru zmiju Apoc. 20, 2. Od *aždaha* poświadczony jest też przymiotnik posesywny: *aždahin* — i vidjeh iz usta *aždahinijeh* Apoc. 16, 13.

Bułgarskie przekłady zachowują słowiańską nazwę *zmija*. W języku sch. *aždaja* jest dziś normalną nazwą dla ‘smoka’. Bułgarski nie zna nazwy *aždaha*, w języku potocznym używany jest tylko *ažder* z tur. *acder*.

Badava ‘darmo, za darmo, bezpłatnie, bez powodu, za nic’

Turcyzm ten arabsko-perskiego pochodzenia (*bād-i-hawā* > *badava*), poświadczony w języku sch. w XVIII w., używany jest przez Vuka zarówno w tekście ewangelii jak i apostoła i Apokalipsy, por. *za badava* i dajite Mt 10, 8 (Mar. *tune*), i opravdaće se *za badava* blagodaću njegovom, otkupom Isusa Hrista Rom. 3, 24, jer vam *za badava* Božije jevanđelje propovjedih 2 Kor. 11, 7, niti *za badava* hljeb jedosmo u koga 2 Tes. 3, 8, I ko hoće neka uzme vodu života *za badava* Apoc. 22, 17, ja ću žednome dati iz izvora vode žive *za badava* Apoc. 21, 6.

Vuk używa turcyzmu *badava* dla oddania cerkiewno-słowiańskiego *tune*, zachowanego w przekładzie Neofita Rylskiego, Biblia Sławejkowa i Synodalna używają słowiańskiego *darom*.

Turcyzm *badava* przyjął się w sch. i dziś używany jest w serbskim i chorwackim języku literackim. W bułgarskim *badava* jest wyrazem przestarzałym i potocznym.

Barem ‘przynajmniej, choćby, bodaj, bądź co bądź’

Ten turcyzm perskiego pochodzenia, poświadczony w sch. od XVII wieku — jak pisze P. Skok (ER) — „istisnuo iz upotrebe na cijelom teritoriju naš domaći prilog *dajbudi* (v.) i *dar* (v.)“. Vuk użył go kilkakrotnie w tekście ewangelii i apostoła: i moljahu ga da se *barem* skuta od haljine njegove dotaknu Mk 6, 56, ne bi li ga *barem* opitali i našli DA 17, 27, a ono *barem* kao bezumna primite me 2 Kor. 11, 16, tako da i po ulicama iz-

nošahu bolesnike, i metahu na posteljama i na nosilima, da bi kad prođe Petar *barem* sjenka njegova osjenila koga od njih DA 5, 15. Bułgarskie przekłady NT używają *pone*, tylko Neofit Rylski ma w Mt 6, 56 *barem*.

Vuk nie umieścić *barem* w spisie wyrazów tureckich.

Basamak ‘stopień na schodach, schody’

Turczyzmu tego, poświadczonego w sch. od XVIII w., użył Vuk 2 razy w tekście apostoła: a kad bi na *basamacima*, moraše ga vojnici nositi sile radi naroda DA 21, 35, a kad mu popusti stade Pavle na *basamacima* i mahnu rukom na narod DA 21, 40. Bułgarskie przekłady NT używają słowiańskich wyrazów *stolba* Ryl., *stǫpala* Sław., Syn.

Budala ‘głupiec’

Turczyzmu tego, poświadczonego w sch. od XVI w., używa Vuk zarówno w tekście ewangelii jak i apostoła: a ako li ko reče bratu svojemu raka i biće kriv skupštini, a ko reče *budalo*, biće kriv paklu ognjenom Mt 5, 22, *Budale* slijepi, šta je veće, ili zlato, ili crkva koja zlato osveti Mt 23, 17, *Budale* slijepi, šta je veće, ili dar ili oltar, koji dar osveti? Mt 23, 19, mi smo *budale* Hrista radi 1 Kor. 3, 19. W bułgarskich przekładach NT *budala* nie występuje, tłumacze używają słowiańskiego wyrazu *bezumen*. W scs. greckie *mōrōs* oddawane było przez *bujb*. Głupie niewiasty (*děvy buję*) w ewangelii Mt 25, 2, 3, 8 Vuk oddaje przez *lude djevojke*.

Budala jest normalnym wyrazem dla ‘stultus’ w serbskim i chorwackim języku literackim, w bułgarskim turczyzm ten należy do słownictwa języka potocznego.

Vuk nie umieścić wyrazu *budala* w swoim spisie turczyzmów.

Bunar ‘studnia’

Wyrazu tego, poświadczonego w sch. od XVI w. (Stachowski op. cit. 24), właściwego dziś zarówno serbskiemu jak i chorwackiemu, Vuk użył 1 raz w tekście ewangelii: koji od vas ne bi svojega magarca ili vola da mu padne u *bunar* odmah izvadio u dan subotni? Łk 14, 5. Oddaje on scs. *studeneć*, gr. *phréar*. Częściej występuje tu słowiańska nazwa *studenac* (J 4, 11, 12), a w tekście J 4, 6 *izvor* (*izvor* Jakovljević). Bułgarskie przekłady NT Sławejkova i Synodalny konsekwentnie używają nazwy *kladenc*, tylko Neofit Rylski posługuje się turecką nazwą *bunar*.

P. Skok (ER) podkrešla, iż *bunar* jest synonimem za *zdenac* < *studenac* „u istočnim stranama“. Należy zauważyć, że turcyzm ten jest właściwy również chorwackiemu językowi. W bułgarskim *bunar* jest wyrazem zdecydowanie gwarowym.

Vuk nie umieścił go na liście turcyzmów, których użył w przekładzie NT.

Dolama ‘długa suknia z rękawami’

Turcyzmu tego, poświadczonego w języku sch. od XV wieku, Vuk użył trzykrotnie w ewangelii św. Jana: A vojnici kad razapeše Isusa užeše njegove haljine i načiniše četiri dijela svakomu po dijel, i *dolamu* a *dolama* ne bješe šivena nego izatkana sva s vrha do dna J 19, 23, Razdijeliše haljine moje među sobom, i za *dolamu* moju baciše kocke J 19, 24.

Dolama oddaje scs. *hitonъ*, nazwę tę zachowują bułgarskie przekłady NT. Turcyzm *dolama* używany jest dziś zarówno w serbskim jak i chorwackim, w bułgarskim ma status wyrazu gwarowego.

Dud ‘morwa, drzewo morwowe’

Turcyzm ten arabskiego pochodzenia, poświadczony w sch. od XVII wieku, w przekładzie Vuka użyty został 2 razy w ewangelii św. Łukasza: A Gospod reče: Kad biste imali vjere koliko zrna goruščino, i rekli biste ovome *dudu*: iščupaj se i usadi se u more, i poslušao bi vas Łk 17, 6, i potčavši naprijed, pope se na *dud* da ga vidi Łk 19, 4. Nowobułgarskie przekłady NT posługują się tu słowiańską nazwą *černica*, przekłady scs. zachowują greczyzm *sükamina*.

Dud, właściwe wszystkim językom bałkańskim, używane jest zarówno w serbskim jak i chorwackim, w bułgarskim jest wyrazem gwarowym.

Vuk w spisie turcyzmów wyrazu *dud* nie wymienia.

Zanat ‘rzemiosło, zawód’

Ten bałkański turcyzm arabskiego pochodzenia (arab. *zanaat* > tur. *sanat*), poświadczony w serbskim już w XVI w., używany jest szeroko do dziś w serbskim i chorwackim. Vuk użył go kilkakrotnie w tekście apostoła i w Apokalipsie: da bješe onoga istog *zanata* jer bijahu ćilimarskog *zanata* DA 18, 3, i ne samo što će ova nesreća doći na naš *zanat* da ne prolazi, nego se neće mariti ni za crkvu velike boginje Dijane DA 19, 27, i nikakav majstor ni od kakva *zanata* neće se više naći u tebi Apoc. 17, 22.

Bułgarskie XIX-wieczne przekłady NT posługują się cerkiewizmem *hudožestvo*; *zanajat* wprowadził dopiero Synodalna Biblia w DA 18, 3 i ponieważ imaše s̄štija *zanajat*, ostana u tiah i raboteše a *zanajat* im beše da pravjat šatri. W tej samej Biblii w DA 19, 27 użyta została cerkiewnoruska nazwa *zanjatie*, a Apoc. 18, 22 *izkustvo*, również cerkiewizm.

Zar ‘czy, czyż’

Partykuła ta pochodzenia tureckiego, poświadczona w sch. od początku XVIII w., powszechna dziś w serbskim i chorwackim, w bułgarskim *zer* określane jest jako wyraz potoczny i gwarowy. Vuk w przekładzie NT partykuły tej używa bardzo często (kilkadziesiąt przykładów), por. Simone! *Zar* spavaš? Ne može li jednoga časa postražiti? Mk 14, 37, *Zar* ne umiješ grčki? DA 21, 37, *Zar* vi možete biti čovjeka Rimljanina, i još bez suda? DA 22, 25, *Zar* vi mislite da se ne može vjerovati da Bog i mrtve podiže? DA 26, 8, *Zar* luduješ, Pavle? DA 26, 24.

Bułgarskim przekładom NT partykuła *zer* jest nieznana, tłumacze posługują się słowiańskimi *li* i *nima* (Ryl., Sław.).

Vuk w swym spisie turczyzmów *zar* nie wymienia.

Ise ‘część’

Tego bałkańskiego turczyzmu pochodzenia arabskiego, poświadczonego w sch. od XVIII w., Vuk użył 1 raz w tekście apostoła: *nema* tebi *di-jela* ni *iseta* u ovoj riječi, jer srce tvoje nije pravo pred Bogom DA 8, 21. W bułgarskich przekładach NT występują *mešavina* (Ryl.), *dial* (Sław.), *žrebie* (Syn.).

Kavgadžija ‘warchoł, awanturnik’

Tego bałkańskiego turczyzmu (tur. *kavgaci*, derywat od dial. *kavga*), poświadczonego w sch. w XVII w., użył Vuk dwukrotnie w tekście apostoła: A sad vam pisah da se ne miješate ako koji se brat zove, postane kurvar, ili tvrđica, ili idolopoklonik, ili *kavgadžija*, ili pijanica, ili hajduk; s takovima da i ne jedete 1 Kor. 5, 11, ni lupeži, ni lakomci, ni pijanice, ni *kavgadžije*, ni hajduci, carstva Božijega neće naslijediti 1 Kor. 6, 10.

Bułgarskie przekłady NT używają tu słowiańskich wyrazów: *ukoritel* Ryl., *hulitel* Sław., *hulnik*, *hulitel* Syn. *Kavgadžija* jest wyrazem często używanym w języku potocznym.

Kadar ‘zдолny, mocny, w stanie’

Tego bałkańskiego turcyzmu arabskiego pochodzenia, poświadczonego w sch. od XVIII w., Vuk użył kilkakrotnie, por.: A Bog je *kadar* učiniti 2 Kor. 9, 8, i uvjeren sam da je *kadar* amanet moj sačuvati za dan onaj 2 Tym. 1, 12, Da bude *kadar* Tyt. 1, 9, Pomislivši da je Bog *kadar* Žyd. 11, 19, Ali će ustati, jer je Bog *kadar* podignuti ga Rzym. 14, 4.

Bułgarskie przekłady NT używają tu słowiańskich wyrazów *silen*, *mošten*, *vъmožen*. W bułgarskim *kadъr* jest wyrazem przestarzałym i gwarowym, a rozszerzony przyrostkiem *-ънъ kadъren* leksemem potocznym.

Kaldrma ‘droga bita, bruk’

Tego bałkańskiego turcyzmu (tur. *kaldirim*, postać sch. *kaldrma* utworzona na wzór *cesta*), poświadczonego w sch. od XVII w., użył Vuk 1 raz w tekście J 19, 13: i sjede na sudijjsku stolicu na mjestu koje se zove *kaldrma* a čivutski Gavata. Bułgarskie przekłady zachowują csł. nazwę *litostroton* Ryl., Syn. a Sław. tłumaczy grecki wyraz przez *kamenoposlano*.

Nazwa *kaldrma* jest szeroko używana do dziś zarówno w serbskim jak i chorwackim, podobnie jak w bułgarskim *kaldъръm*.

Kesa ‘trzos, sakiewka’

Turcyzmu tego, poświadczonego w sch. od XVII w., Vuk używa często, por.: Dozvavši pak deset svojijeh sluga dade im deset *kesa*, i reče im: trgujte dok se ja vratim Łk 19, 13, Tada dođe prvi govoreći: gospodaru! *kesa* tvoja donese deset *kesa* Łk 19, 16; Gospodaru, *kesa* tvoja donese pet *kesa* Łk 19, 18, teź Łk 19, 24, 25, Ali sad koji ima *kesu* neka je uzme, tako i torbu Łk 22, 36.

Nowobułgarskie przekłady NT rzadko korzystają z turcyzmu *kesija* (Łk 10, 4; 22, 36), częściej zachowują właściwe najstarszym przekładom *mnas* (Ryl.) lub *mnasa* (Sław.), Synodalny przekład ma tu łacińskie *mina*. Neofit Rylski używa w ew. Łk 22, 35 nazwy *vlagalište*.

We współczesnym języku bułgarskim wyraz *kesija* ‘portmonetka, kieska, sakiewka’ jest szeroko używany, podobnie jak w serbskim i chorwackim *kesa*.

Konak ‘nocleg, zajazd’

Turcyzmu tego, utworzonego przy pomocy przyrostka *-ak* od *konmak* ‘nastaniti se’, poświadczonego w sch. od XVI w., Vuk użył kilkakro-

tnie: Otpusti narod, neka idu na *konak* u okolna sela i palanke Łk 9, 12, A uz to ugotovi mi i *konak* Filim 22.

Bułgarskie przekłady NT turczyzmu *konak* nie używają. W tekście ewangelii czytamy: da *noštuvat* Sław., Syn., da *kondisat* (ten sam temat co w *konak*) Ryl. a w Liście do Filimona *podslon* Syn., *obitalište* Sław., *mia-sto* Ryl.

Vuk wyrazu *konak* nie umieszcza w spisie.

Kula ‘słup, wieża’

Kula to bałkański turczyk arabskiego pochodzenia (arab. *kulla* > tur. *kule*). Jest to zarazem „jedan od najranije potvrđenih turcizama i kao toponim od 1382. i 1386. i u Dušanovu zakoniku“ (Skok ER II, 229). Vuk użył go kilkakrotnie w przekładzie ewangelii: *bijaše čovjek domaćin koji posadi vinograd, i ogradi ga plotom, i iskopa u njemu pivnicu, i načini kulu* Mt 21, 33, *Posadi čovjek vinograd i ogradi plotom i iskopa pivnicu i načini kulu* Mk 12, 1, ili oni osamnaest što na njih pade *kula* siloamska i pobi ih Łk 13, 4.

Kula oddaje tu scs. *стълъпъ*, wyraz ten zachowują również przekłady NT — Sławejkowa i N. Rylskiego (*kula* tylko w ewangelii Mt 21, 21). Dopiero Synodalny przekład z r. 1925. wprowadził we wszystkich trzech wypadkach turczyk *kula*. Dziś jest on powszechnie używanym zarówno w bułgarskim jak i serbskim i chorwackim.

Lenger ‘kotwica’

Turczyzmu tego perskiego pochodzenia, poświadczonego w sch. pod koniec XVIII w., (1791) Vuk użył kilkakrotnie w tekście apostoła: *bacite sa stražnjega kraja lađe četiri lengera* DA 27, 29, i *kad lađari gledahu da pobjegnu iz lađe, i spustiše čamac u more izgovarajući se kao da hoće s prednjega kraja da spuste lengere* DA 27, 40, i *podignuvši lengere, vožahu se po moru* DA 27, 40, *koji imamo kao tvrd i pouzdan lenger duše, koji ulazi i za najdublje zavjese* Žyd. 6, 19.

Bułgarskie przekłady NT zachowują starą, słowiańską nazwę *kotva*, Sławejkow w Posłaniu do Żydów użył rosyjskiego wyrazu *jakor*.

Nazwa *lenger* ‘kotwica’ w języku serbskim ograniczona została przez *sidro* ze śrgr. *sidero(n)*. Wg Skoka (ER III, 229) „treba pretpostaviti da je riječ *sidro* ušla u naš jezik posredstvom dalmato-romanskoga“.

Mana ‘defekt, mankament, wada, skaza’

Ten bałkański turczyk arabskiego pochodzenia (ar. *mahana*) upowszechnił się w serbskim i chorwackim w postaci *mana*. Wg Skoka (ER II,

354) „Riječ *mana* je riječ štokavskog govora koja je danas postala općenita zbog prestiža Vukovog jezika“.

Wyrazu *mana* Vuk używa često: koja nema *mane* ... ili takoga čega, nego da bude sveta i bez *mane* Efes. 5, 27, bez *mane* usred roda Filip. 2, 15, po pravdi zakonskoj bih bez *mane* Filip. 3, 6, ali vladika treba da je bez *mane* 1 Tym. 3, 2, ako si bez *mane* 1 Tym. 3, 10, da budu bez *mane* 1 Tym. 5, 7, Ako je toj bez *mane* Tyt. 1, 6, jer vladika treba da je bez *mane* Tyt. 1, 7.

W gwarach bułgarskich *mahana*, *mahna*, *maana*, *mana* jest szeroko rozpowszechnione (zob. BER III, 693). Turcyzm ten nie został wprowadzony do nowobułgarskich przekładów NT, zachowują one słowiańskie *neporočen*, rzadziej *bezporočen* (Syn.).

Mermer ‘marmur’

Wyrazu tego w postaci tureckiej (*mermer*) użył Vuk 1 raz w tekście Apokalipsy: I svakojakijeh sudova od najskupljega drveta, mjedi i gvožđa i *mermera* Apoc. 18, 12. Bułgarskie przekłady mają *mramor*.

Vuk nie wymienia wyrazu *mermer* wśród zapożyczeń tureckich użytych w przekładach NT.

Misir ‘Egipt’

Tego turcyzmu arabskiego pochodzenia używa Vuk często. Jest to powszechna w NT nazwa Egiptu. Od niej poświadczone są również derywaty: *Misirac* (Egipcjanin) i *misirski* (egipski). Oto kilka przykładów: A po smrti Irodovoj, gle, anđeo Gospodnji u snu javi se Josifu u *Misiru* Mt 2, 19, i postavi ga poglavarom nad *Misirom* DA 7, 10, A Jakov čuvši da ima pšenice u *Misiru* DA 7, 12, I Jakov siđe u *Misir*, i umrije DA 7, 15.

Bułgarskie przekłady NT tej tureckiej nazwy Egiptu nie używają. Vuk nie wymienia *Misir* wśród turcyzmów.

Neimar ‘budowniczy, architekt’

Turcyzmu tego arabskiego pochodzenia (ar. *mejmar*, tur. *mimar*), poświadczonego w sch. od XVII w. (Mikalja 1649) i zachowanego do dziś w serbskim i chorwackim, Vuk użył 1 raz w tekście apostoła: Po blagodati Božijoj koja mi je dana ja kao premudri *neimar* postavih temelj, a drugi zida u visinu 1 Korint. 3, 10. Bułgarskie przekłady NT zachowują słowiańskie nazwy — *domozdatelj* (Ryl. i Sław.) i *prvostritel* (Syn.). Słowniki bułgarskie wyrazu *neimar* nie odnotowują.

Nišeste ‘skrobia, krochmal’

Tego bałkańskiego turczyzmu perskiego pochodzenia, poświadczonego w serbskim dopiero w XIX w. (RJAZU stwierdza, iż *nišeste* występuje tylko u Vuka i ilustruje go przykładem z Apoc. 18, 13), użył Vuk w tekście Apokalipsy 1 raz: i cimeta i tamjana i mira i livana, i vina i uglja, i *nišesteta* i pšenice Apoc. 18, 13. Bułgarskie przekłady mają tu: *čisto brašno* (Ryl.), *semidal* (Sław.), *brašno* (Syn.). W języku bułgarskim *nišeste* jest podobnie jak w serbskim powszechnie używanym wyrazem dla ‘skrobi, krochmalu’.

Oka ‘jednostka wagi równa 1283 g’

Nazwy tej tureckiego pochodzenia użył Vuk kilkakrotnie, por.: A on reče sto *oka* ulja Łk 16, 6, A on reče sto *oka* pšenice Łk 16, 7, *oka* pšenice za groš, i tri *oke* ječma za groš Apoc. 6, 6.

Bułgarskie przekłady NT zasadniczo nie dopuszczają tego mocno zadomowionego i szeroko rozpowszechnionego turczyzmu (zob. BER 4, 827–828). Neofit Rylski używa nazw *miara* i *kilo*, przekład Synodalny ma *hinaks*, *krina* i *miara* (*hinaks* żito, tri *hinaksa* čemik; sto *krini* pšenica, sto *meri* masło), Sławejkow obok *oka* (edna *oka* pšenica, tri *oki* ečemik) i *kora* (sto *kora* żito) wprowadził *vatha* (sto *vathi* masło).

W sch. wyraz *oka* poświadczony został w I poł. XVII wieku.

Pazar ‘plac, targ’

Tego bałkańskiego turczyzmu pochodzenia perskiego (pers. *bazar*, tur. *pazar*), poświadczonego w sch. od XVI w., użył Vuk kilkakrotnie: I kad dođu s *pazara* ne jedu dok ne umiju ruku Mk 7, 4, i odvukoše ih na *pazar* ka knezovima DA 16, 19, i na *pazaru* svaki dan s onima s kojima se udešavaše DA 17, 17, i odande čuvši braća za nas izidoše nam na susret tja do Apijeva *pazara* i tri krčme DA 28, 15.

Synodalny przekład bułgarski wyrazu *pazar* unika, używa *tržište*, rzadziej *plošad* (DA 28, 15), u Sławejkowa znajdujemy *pazar* (Mk 7, 4, DA 17, 17) i *tržište* (DA 16, 19, DA 28, 15), N. Rylski ma *pazar* (Mk 7, 4, DA 17, 17) *toržište* (DA 16, 19) i *torg* (DA 28, 15).

W języku bułgarskim *pazar* poświadczony został w XVII w., dziś jest powszechnie używanym neutralnym wyrazem.

Palanka ‘zapadłe miasteczko, mieścina, małe miasto’

Pochodzenie wyrazu *palanka*, poświadczonego w serbskim pod koniec XVII w., nie zostało całkowicie wyjaśnione. Większość autorów

słowników (Moskovljević, Klaić, Anić)⁷ uważa go za turcyzm; RJAZU pisze „nalazi se u turskom jeziku, ali nije turska, nego je ušla u turski jezik iz našega“.

Vuk Karadžić nie umieścił *palanka* w spisie 30 wyrazów tureckich, które wprowadził do swego przekładu. Uzupełnił go P. Đorđić⁸ odwołując się do słownika Vuka z r. 1852, gdzie jego tureckie pochodzenie Vuk zaznaczył. W NT Vuk użył nazwy *palanka* kilkakrotnie, por.: otpusti ih neka idu u okolna sela i *palanke* da kupe sebi hljeba, jer nemaju šta jesti Mk 6, 36, i kudgod iđaše u sela ili gradove ili u *palanke* Mk 6, 56, neka idu na konak u okolna sela i *palanke* i nek nađu jela Łk 9, 12.

W bułgarskich przekładach NT rzecz przedstawia się następująco: N. Ryłski używa turcyzmu *čiflik* (i *čiflik*), Sławejkow — *kolibi* (Mk 6, 36, Łk 9, 12) i *palanka* (Mk 6, 56). Synodalny przekład posługuje się nazwą *koliba*. *Koliba* to stara pożyczka z gr. *kalýbē*.⁹

Sanduk ‘skrzynia, trumna’

Tego bałkańskiego turcyzmu arabskiego pochodzenia, zaświadczonego w serbskim od końca XVII w., użył Vuk 1 raz w ewangelii Łk 7, 14: i pristupivši prihvati za *sanduk*; a nosioci stadoše, i reče: Momče! tebi govorim, ustani.

N. Ryłski zachował tu starą nazwę *odr* (scs. *odrъ*), przekład Sławejkowa i Synodalny używają nowszej nazwy *nosilo*.

Vuk nie umieszcza *sanduk* w spisie turcyzmów.

Sahat ‘godzina’

Tego bałkańskiego turcyzmu arabskiego pochodzenia, który dziś istnieje, jak pisze Skok „općenito u oba dijela književnog i saobraćajnog govora, prvobitno samo u istočnom“ (Skok ER III, 180) używa Vuk bardzo często. Zanotowałem w sumie kilkadziesiąt przykładów, np. Mt 5, 41; 20, 9, 12; 27, 45, 46; Mk 15, 33, 34; Łk 22, 59; 23, 44; J 1, 39; 4, 52, 53; 11, 9; DA 10, 3; 16, 33; 22, 23.

Bułgarskie przekłady NT używają wyłącznie słowiańskiej nazwy *čas*.

⁷ С. М. Московљевић, *Речник савременог српскохрватског књижевног језика с језичким саветником*, Београд 1990, В. Klaić, *Rječnik stranih riječi*, Zagreb 1983, VI. Anić, *Rječnik hrvatskog(a) jezika*, Zagreb 1998.

⁸ П. Ђорђић, О Вукову Новом завјету, *Богословље IX*, Београд 1934.

⁹ Со до етимологији и дрoг преникања до језикoв слoвијанских, зoб. *Български етимологичен речник* (dalej: BER) 2, 556, F. Sławski, *Słownik etymologiczny języka polskiego II*, 354–355.

Soba ‘pokój, izba, komnata’

Vuk umieścił wyraz *soba* na liście turcyzmów, które wprowadził do przekładu NT. Jego tureckość poddawana jest w wątpliwość. RJAZU pisze ostrożnie: „Riječ je srodna sa staroslov. *istoba*. Ispor. mag. *szoba*, u istom značenju, a u tur. ta riječ znači peč. U bug. je *soba izba s peći*“. Skok stwierdza „istočno-štokavska riječ, danas općenita u književnom i saobraćajnom jeziku. Balkanska riječ, prema Miklošiću od mađarske posuđenice *szoba* iz stvnjem *stuba*“ (Skok ER III, 299).

Vuk użył kilkakrotnie wyrazu *soba* w swoim przekładzie NT: ako vam dakle reku, evo ga u pustinji, ne izlazite, evo ga u *sobama*, ne vjerujte Mt 24, 26, a on će vam pokazati veliku *sobu* prostrtu Łk 22, 12, i bijahu mnoge svijeće gore u *sobi* gdje se bijasmo sabrali DA 20, 8, i svjetlost obasja po *sobi* DA 12, 7.

Bułgarskim przekładom nazwa *soba* jest zasadniczo nieznaną. We wskazanych miejscach tłumacze używają *gornica* (Łk 22, 12, DA 20, 8), *skrišnica* Ryl., *vtrešna staja* Sław., *skrišna staja* Syn., *tmnica* Ryl., Syn., *staja* Sław. (DA 12, 7), niekiedy używa jej Rylski Mt 24, 26.

Turecką nazwą ‘pokoju, komnaty’ jest *odaja* (tur. *oda*). W języku sch. poświadczona została późno: „Između rječnika samo u Vukovu“ (RJAZU). Wyrazu tego Vuk nie wprowadził do swego przekładu NT, Neofit Rylski użył go dwukrotnie w tekście Mt 6, 6 i Łk 12, 3.¹⁰ Stachowski podaje najstarsze poświadczenie wyrazu *odaja* z początku XIX w. (1805, op.cit.).

Skerlet ‘szkarłat, purpura’

Do turcyzmów zaliczyć należy wyraz *skerlet* z tur. *iskerlet*. Vuk w swym spisie go nie podaje, nie wymienia go również P. Đorđić. Za turcyzm uznają go Klaić i RSHKJ.

Vuk wyrazu *skerlet* i przymiotnika *skerletan* używa często, np.: I žena bješe obučena u porfiru i *skerlet* Apoc. 17, 4, tovara zlata i srebra i kamenja dragoga i bisera i uzvoda i porfire i svile i *skerleta* Apoc. 18, 12, i jedna bogobojazna žena, po imenu Lidija, iz grada Tijatirskoga, koja prodavaše *skerlet* DA 16, 14, i *skerlet* i svilu Łk 16, 19, *skerletnu* haljinu J 19, 2.

Nowobułgarskie przekłady NT używają nazw *bagrenica* (Syn., Sław.), Neofit Rylski *červena dreha* i *porfira* (Łk 16, 19, DA 16, 14).

¹⁰ Zob. J. Rusek, Turcyzmy w Nowym Testamencie Neofita Rylskiego (1840), *Języki i tradycje Słowian*, Katowice 2003, s. 199–211.

Sunder ‘gąbka’

Tego bałkańskiego turcyzmu pochodzenia greckiego, poświadczonego w sch. w XVIII w., użył Vuk 3 razy w tekście ewangelii: I odmah otrča jedan od njih te uze *sunder* i napuniše octa Mt 27, 48, A jedan otrča te napuni *sunder* octa Mk 15, 36, a oni napuniše *sunder* octa J 19, 29.

Bułgarskie przekłady NT Sławejkowa i Synodalny zachowują słowiańską nazwę *gąba* (scs. *gąba*), tylko N. Rylski użył turcyzmu *songer* w Mt 27, 48; w Mt 15, 36 i J 19, 29 ma słowiańską nazwę *gąba*.

Temelj ‘fundament’

Tureckość wyrazu *temelj* nie jest do końca jasna. Przeważnie uważany jest on za pożyczkę grecką. Ostrożnie w tej sprawie wypowiedział się P. Skok: „Može biti balkanski turcizam grčkog podrijetla. Za to govori *lj < tur. l*, dok je u stsrp. grecizmu *l* očuvan. Ili je čist balkanski grecizam.“ (Skok ER III, 450).

Wyrazu *temelj* użył Vuk kilkakrotnie, np. Łk 1, 4; 6, 48, 49; DA 16, 26; 1 Kor. 3, 11, 12.

Bułgarskie przekłady NT używają wyłącznie słowiańskich wyrazów: *osnovanie* (N. Rylski), *osnovanie*, *osnova* (Sławejkow), *osnova* (Synodalny). W scs. jest *osnovanie* i *utvrđzenie* (Łk 1, 4). Fakty te przemawiają również za tym, by *temelj* u Vuka Karadžicia potraktować jako zapożyczenie tureckie. W języku tureckim wyraz *temel* ‘fundament, Grundlage, Basis’ jest powszechnie używany.

Tefter ‘księga rachunków, księga kasowa’

Tego bałkańskiego turcyzmu greckiego pochodzenia, poświadczonego w sch. od końca XV wieku (1490, Stachowski op.cit.), używa Vuk w tekście apostoła: Niti da gledaju na laži i na *teftere* od plemêna kojima nema kraja 1 Tym. 1, 4, A ludijeh zapitkivanja i *teftera* od plemêna Tyt. 3, 9.

Bułgarskie przekłady mają tu *rodoslovie*. Vuk wyrazu *tefter* nie umieścił w spisie turcyzmów wprowadzonych przez niego do przekładu NT.

Torba ‘torba’

Tego bałkańskiego turcyzmu używa Vuk bardzo często. Oto kilka przykładów: Ni *torbe* ni hljeba, ni novaca u pojasu Mk 6, 8, ni štapa ni *torbe* Łk 9, 3, bez kese i bez *torbe* Łk 22, 35, ne nosite kese ni *torbe* Łk 10. 4.

Bułgarskie przekłady N. Rylskiego i Synodalny mają tu *torba*, tylko Łk 12, 33 *kesija*. Przekład Sławejkowa wprowadził wszędzie z wyjątkiem Łk 12, 33 wyraz *trbžik*, najprawdopodobniej tureckiego pochodzenia.

Fenjer ‘latarnia’

Turczyzmu tego greckiego pochodzenia, nie odnotowanego przez Vuka w spisie turczyzmów wprowadzonych do NT, używa Vuk w ewangelii J 18, 3: Onda Juda uze četu i od glavara svešteničkijeh i fariseja momke, i dođe onamo s *fenjerima* i sa svijećama i s oružjem. Turczyzmu tego używają też nowobułgarskie przekłady, najstarsze mają tu słowiański wyraz *svétilo*.

Fildiš ‘kość słoniowa’

Tego bałkańskiego turczyzmu perskiego pochodzenia (*fil diši* ‘kość słoniowa’) użył Vuk w Apokalipsie: i svakojakijeh sudova od *fildiša*, i svakojakijeh sudova od najskupljega drveta Apoc. 18, 12.

Nowobułgarskie przekłady mają *slonova kost*, choć sam wyraz *fildiš* jest znany w języku bułgarskim (*fildiš*, *fildišen*, Gerow¹¹, Duvernois¹²).

Hazna ‘kasa’

Tego bałkańskiego turczyzmu arabskiego pochodzenia, poświadczonego w serbskim od XVI wieku, używa Vuk często, por.: ne valja ih metnuti u crkvenu *haznu*, jer je uzeto za krv Mt 27, 6, i sjeđavši Isus prema Božijoj *hazni* gledaše kako narod meće novce u Božiju *haznu* Mk 12, 41, Ova siromašna udovica metnu više od sviju koji meću u Božiju *haznu* Mk 12, 43 (też Łk 12, 33, Łk 21, 1, J 8, 20).

Bułgarskie przekłady NT używają słowiańskiej nazwy *svkrovišnica*, w tekście Łk 12, 33 — *svkrovište*. Tylko Neofit Rylski wprowadził w Mt 27, 6 obcą nazwę *kasa* (*svrkovna kasa*), Synodalny przekład *svrkoven kovčeg*.

Haznadar ‘skarbnik, kasjer’

Haznadar to derywat od *hazna* z **przyrostkiem** *dar* perskiego pochodzenia (w języku tureckim tworzy on nom. agentis). Vuk użył go 1 raz w tekście apostoła: pozdravlja vas Erast, *haznadar* gradski, i brat Kvart Rzym. 16, 23.

¹¹ Н. Геров, *Речник на българския език I–V*, Пловдив 1895–1908, przedruk Sofia 1975–1978.

¹² А. Дювернуа, *Словарь болгарскаго языка по памятникамъ народной словесности и произведеніямъ новѣйшей печати*, Москва 1885–1889.

Język bułgarski zna wyrazy *haznatar* i *haznadar*, ale nowobułgarskim przekładom są one obce. Tłumacze NT używają wyłącznie słowiańskich nazw: *stroitel gradski* (Rylski, Sławejkow), *gradski kovčeznik* (Synodalny przekład).

Vuk nie wymienia wyrazu *haznadar* w spisie turcyzmów wprowadzonych do NT, podaje tylko *hazna*.

Hajde ‘hejże’

Tego bałkańskiego turcyzmu (tur. wykrzyknik *haydi* obok *hadi*, *hayde* od czas. *haydamak*) Vuk używa bardzo często. Oto niektóre przykłady: *Hajde* za mnom Mt 8, 22; 19, 21; Łk 5, 27; 18, 22; J 4, 43; 21, 19; 22; *hajdemo* na onu stranu Mk 4, 35, *hajdemo* do Vitlejema Łk 2, 15, *hajde* na dubinu Łk 5, 4, *hajdemo* odavde J 14, 31, obuci haljinu svoju, pa *hajde* za mnom DA 12, 8, *hajde* da se vratimo i da obiđemo braću DA 15, 36.

W języku bułgarskim partykuła *hajde* jest szeroko używana. Mimo to żaden z przykładów NT nie dopuścił tego turcyzmu. Bułgarskie starsze przekłady korzystają tu często z greckiego zapożyczenia *ela*, *elate*, przekład Synodalny używa tu słowiańskich *dojdi*, *vъrvi*.

Vuk wyrazu *hajde* nie podaje w swoim spisie turcyzmów.

Hajduk ‘rabuś, rozbójnik’

Tego bałkańskiego turcyzmu węgierskiego pochodzenia Vuk używa bardzo często. *Hajduk* występuje w Mt 26, 55; 27, 44; Mk 14, 48; 15, 27; Łk 10, 36; 18, 11; 22, 52; J 10, 1, 8; 18, 40; DA 21, 38; 1 Kor. 4, 10; 5, 11; 6, 10; 2 Kor. 11, 26. Poświadczony jest też przymiotnik *hajdučki* Mt 21, 3; Łk 19, 46; Mk 11, 17.

Bułgarskie przekłady NT używają tu słowiańskich wyrazów *razbojnik*, rzadziej *grabitel* (Łk 18, 11; 1 Kor. 6, 10). *Hajduk* ma dziś w języku bułgarskim status wyrazu ludowego.

Harač ‘danina, haracz’

Tego bałkańskiego turcyzmu arabskiego pochodzenia, poświadczonego w serbskim od XVII wieku, Vuk użył kilka razy: Treba li dati *harač* ćesaru Mt 22, 17, treba li ćesaru davati *harač* Mk 12, 14, Treba li nam ćesaru davati *harač* ili ne Łk 20, 22. Od *harač* używany jest też przymiotnik *harački*: Pokažite mi novac *harački* Mt 22, 19.

W bułgarskich przekładach NT turcyzm *harač* nie został poświadczony. Tłumacze używają tu słowiańskich wyrazów: *данѣк* (Synodalny), *dan* (Sławejkow). Neofit Rylski oprócz *danok* (Mk 12, 14, Łk 20,

22) posłużył się cerkiewizmem *kinson* (Mt 22, 17, Mt 17, 25, Mt 22, 19 — *kinsonna*) z gr. *kénsoi*. W najstarszych przekładach ewangelii wyraz ten nie był tłumaczony.

Hater ‘przyjemność, szacunek, poważanie’

Tego bałkańskiego turcyzmu arabskiego pochodzenia, poświadczanego w sch. od XVIII wieku, użył Vuk dwukrotnie w tekście apostoła: A koja je premudrost odozgo ona je najprije čista a potom mirna, krotka, pokorna, puna milosti i dobrieh plodova, bez *hatera*, i nelicemerna Jakub 3, 17, Zaklinjem te pred Bogom i Gospodom Isusom Hristom i izbranima njegovijem anđelima da ovo držiš bez licemerja, ne čineći ništa po *hateru* 1 Tym. 5, 21.

Bułgarskie przekłady NT nie znają turcyzmu *hater* a używają słowiańskich wyrazów *bezpristrasna* i *po pristrastie*. We współczesnym języku bułgarskim *hater* ma status wyrazu potocznego.

Čador ‘namiot’

Čador to bałkański turcyzm perskiego pochodzenia. Zdaniem Skoka jest to nowe zapożyczenie z czasów osmańskich na Bałkanach. Starszy wariant tego wyrazu to *šator* (Skok, ER I, 286). W języku serbskim są oba wyrazy. Vuk w NT używa tylko nazwy *čador*. Występuje ona w tekście apostoła: i primiste *čador* Molohov i zvijezdu boga svojega Remfana DA 7, 43, Očevi naši imahu *čador* svjedočanstva u pustinji DA 7, 44. W jednym wypadku wyraz *čador* wykorzystał dla objaśnienia cerkiewnego *skinija*: Koji je sluga svetinjama i istinitoj *skiniji*, koju načini Gospod, a ne čovjek (†*čadoru*) Zyd. 8, 2.

We wskazanych tu miejscach bułgarskie przekłady używają cerkiewnego *skinija*, tylko Sławekow ma w DA 7, 43 turcyzm *šater*. *Šater* występuje też we wszystkich nowobułgarskich przekładach w DA 18, 3.

Čalma ‘turban, zawój’

Tego bałkańskiego turcyzmu (skrótowy bezokolicznik od *čalmak* ‘owijać’) Vuk użył 1 raz w DA 19, 12: Tako da su i *čalme* i ubrušćice znojave od tijela njegova nosili na bolesnike. W serbochorwackim wyraz *čalma* poświadczony został w XVIII w. (Stachowski op. cit. 24).

Nowobułgarskie przekłady NT używają tu rodzimego wyrazu *кърпа*.

Čamac ‘łódź’

Čamac ‘łódź’ to deminutivum z przyrostkiem *-ac* (< *-ьць*) od tur. *çam* ‘jodła’, bałkańskiego turcyzmu. RJAZU podkreśla, iż *čamac* spotyka się w sch. „u naše vrijeme, između rječnika samo u Vukovu“. Vuk w NT używa wyrazu *čamac* dwukrotnie w *Dziejach Apostolskich*: i kad prođosmo mimo jedno ostrvo koje se zove Klauda, jedva mogosmo udržati *čamac* DA 27, 16, Tada vojnici odrezaše uža na *čamcu* i pustiše ga te pade DA 27, 32.

Bułgarskie przekłady NT mają tu *ladija* (Sławejkowa, Synodalny), Neofit Rylski używa nazwy *varka* z ngr. *varka* a to z łac. *barca*.

Vuk nie wymienia *čamac* w spisie turcyzmów.

Čaršija ‘bazar, targ’

Tego bałkańskiego turcyzmu perskiego pochodzenia (pers. *čar* ‘cztery’ i *šu* ‘strona’, tur. *çarşı*) Vuk użył 1 raz w tekście Mt 20, 3: I uzišavši u treći sahat, vidje druge gdje stoje na *čaršiji* bezposleni (objaśnił go *pijaca, pazar*). Bułgarskie przekłady NT Rylskiego i Sławejkowa mają tu turcyzm *pazar* a Synodalny przekład używa słowiańskiej nazwy *tržište*. W sch. wyraz *čaršija* poświadczony został na początku XVII wieku.

Čivut(in) ‘Żyd’

Tego bałkańskiego turcyzmu arabskiego pochodzenia używa Vuk bardzo często, np J 2, 20; 3, 25; 5, 15; 18, 31; DA 6, 1; 19, 34; 21, 27; 22, 3. Bułgarskim przekładom turcyzm *čifutin* jest całkowicie nieznan, używają one *judein* lub *evrein* (np. DA 6, 1). We współczesnym języku bułgarskim *čifutin* jest pogardliwą, przestarzałą nazwą ‘Żyda’.

W sch. wyraz *čifut* poświadczony został w XVIII wieku.

Vuk nie umieszcza go w spisie.

Čičak ‘łopian, rzepień’

Wyraz *čičak* właściwy jest tylko serbochorwackiemu. Jego pochodzenie nie zostało jednoznacznie wyjaśnione. Część badaczy uważa go za wyraz rodzimy, część za pożyczkę z tureckiego *çiçek* ‘kwiat, roślina’. Vuk w swoim spisie wyrazów tureckich go nie umieszcza, za turcyzm uznał go m.i. P. Đorđić op.cit. i Moskovljević w Słowniku. P. Skok wypowiada się ostrożnie: „Biljka *čičak* tumači se i prema tur. *çiçek* ‘cvijet’ (takoder arb. *çiçek*). Ali je *čičak* potvrđeno već u 15. v. a to je prerano za turcizam“ (ER I, 286).

Vuk użył wyrazu *čičak* 1 raz w tekście apostoła: A koja iznosi trnje i *čičak*, nepotrebna je i kletva blizu, koja se najposlije sažeže Žyd. 6, 8. Bułgarskie przekłady NT mają tu *lepka* (Ryl.), *repei* (Sław.) i *bodil* (Syn.).

Čokot ‘krzew winny, macica winna’

I ten wyraz podobnie jak *čičak* jest właściwy tylko serbochorwackiemu. W języku tym poświadczony został od XVIII wieku, a ze słowników notuje go tylko Vuk: *čokot* ‘der Weinstock, vitis’. Zdaniem Skoka (ER I, 334, s.v. *čokanj*) „Vukov lik [*čokot*] predstavlja naziv istočnih krajeva. Taj je danas ušao i u književni jezik zapadnih krajeva“. Jako zapożyczenie tureckie traktuje go Moskovljević s.v.: *čokot* (tur.) i Klaić: *čokot* tur. *čotak* – panj?, a także Anić *čokot* (orij.). RJAZU podkreśla „riječ tuđa bez sumnje, premda je Daničiću domaća“. Skok uważa, iż „*čokot* i *čot* mogu biti predrimске panonske riječi“ (ER I, 336, s.v. *čot*).

Vuk Karadžić wyrazu *čokot* użył kilkakrotnie w tekście św. Jana: Ja sam pravi *čokot*, a otac je moj vinogradar J 15, 1, kao što loza ne može roda roditi sama od sebe ako ne bude na *čokotu*, tako i vi ako u mene ne budete J 15, 4, Ja sam *čokot*, a vi loze J 15, 5.

Bułgarskie przekłady NT mają tu nazwę *loza*.

Dželat ‘kat’

Tego bałkańskiego turczyzmu arabskiego pochodzenia, poświadczonego w języku sch. od XVIII wieku, użył Vuk 1 raz w tekście ewangelii dla oddania właściwego najstarszym przekładom wyrazu *spekulator*: I odmah posla car *dželata*, i zapovjedi da donese glavu njegovu Mk 6, 7.

Bułgarskie przekłady NT mają tu: *spekulator* (Ryl.), *oržnik* (Sław.) i *oržnosec* (Syn.).

Poza omówionymi tu 54 wyrazami tureckimi, których Vuk użył w NT, spotykamy tu 11 leksemów tureckiego pochodzenia, którymi autor objaśnia słowiańskie wyrazy. Są to: *budžak*, *dumen*, *demendžija*, *đumrukčija*, *zejtin*, *jakrep*, *kujundžija*, *sindžir*, *tabak*, *talas*, *terezija*. Nazwy *budžak* użył Vuk w DA 26, 26 dla objaśnienia *ugao*. Jest to bałkański turczyzm, poświadczony od XVII w. Jak pisze Skok „U hrv.srp. se upotrebljava samo u istočnim krajevima za sinonime *ugao* (v.), *kut* (v.)“ (ER I, 227). Turczyzmu *dumen* ‘ster’ użył Vuk w tekście apostoła (DA 27, 40) dla objaśnienia słowiańskiego *krma*. W języku sch. nazwa *dumen* z tur. *dümen* a to z wł. *timone*, poświadczona została w XVII w. Turczyzmu *demendžija* ‘sternik’ (z tur. *dümeni*) użył Vuk dla objaśnienia *kormanoš* w DA 27, 11. *Đumrukčija* z tur. *gümrukcu* dla objaśnienia rodzimej nazwy *carinik*,

пошви́дченој од XIII в. в Mt 5, 46: *carinici* (*đumrukčije* или *harmicari*). RJAзу зазнача, иџ *đumrugg'ija* и *đumrukčija* уџыване было допiero „у наше vrijeme“ а једину приџклад подану в тум словнику походити зе словника Вука з пиеśni лудовеј. Турџизм *zeitin* уџыў Вук дла објаśniения *ulje* в Mt 25, 3. Баўќањского турџизму арабского походитиения *jakrep* уџыў Вук в текѕcie Ёк 10, 19 дла објаśniения *skorpija*. Баўќањского турџизму *kujundžija* уџыў Вук дла објаśniения словианѕкeј назву *zlatar* в DA 19, 24. Баўќањского турџизму перского походитиения *sindžir*, пошви́дченого в sch. жуџ в XVI в., уџыў Вук дла објаśniения выразу *veriga* в Mk 5, 3. Турџизму *tabak* арабского походитиения, пошви́дченого в sch. под koniec XVI в. (1595), уџыў Вук дла објаśniения словианѕкeј назву *kožar* в DA 9, 43. Турџизму *talas* грекeјского походитиения, пошви́дченого в sch. в XVIII в., уџыў Вук дла објаśniения *val* в Mt 8, 24. Баўќањского турџизму перского походитиения *terezije* уџыў Вук дла објаśniения *mjerila* в Aroc. 6, 5.

В Вуковом Новом Testамencie зајудејуе выраз *siledžija*, утворзены од словианѕкeјского *siliti*, з тур. приросткием nom. agentis *-džija*. Выразу tego уџыў Вук два разы: I *siledžije* добияју га Mt 11, 12, ѕaptači, opadači, bogomrsci, *siledžije*, hvališe, ponositi, izmišljači зала Rzym. 1, 30.

З буѓарских прeќладов NT највиќеј турџизмов выстeпује у Neofita Rylskog (1840). Јест их понад 40, в тум виеле не выстeпујајућых в Новом Testамencie Вука: *artisuvam*, *artџk*, *čiflik*, *čuma*, *dalga*, *dušmanin*, *fajda*, *fџrtuna*, *gemija*, *giubre*, *haber*, *harča*, *hesap*, *kamšik*, *kat*, *kondisam*, *kutija*, *tangџri*, *odaja*, *okabahatja*, *rapuči*, *parče*, *pari*, *sakat*, *saraf*, *sofra*, *šinik* (zob. Rusek op. cit.).

Резиме

Јеџи Русек

ТУРџИЗМИ У НОВОМ ЗАВЕТУ ВУКА КАРАЌИЊА

Предмет чланка су турџизми у Вуковом преводу Новог завета. Сам Вук их у предговору набраја тридесет: *аждаха*, *амајлија*, *аџуван*, *бадава*, *басамак*, *долама*, *занайи*, *исе*, *кавгаџија*, *кадар*, *калдрма*, *кеса*, *кула*, *ленгер*, *мана*, *неимар*, *нишеѕије*, *ока*, *џазар*, *сахайи*, *соба*, *сунђер*, *шорба*, *филдиш*, *хазна*, *хајдук*, *харач*, *хайер*, *чалма*, *чаршија*, док се овде идентификује још готово исто толико речи (сигурног или могућег) турског порекла које је Вук употребио у самом тексту превода (*аџуван*, *алайи*, *аманейи*, *барем*, *будала*, *бунар*, *дуд*, *зар*, *конак*, *мермер*, *Мисир*, *џаланка*, *сандук*, *скерлейи*, *шемељ* (?), *шефџер*, *феџер*, *хазнадар*, *хајде*, *чадор*, *чамаџ*, *Чивуш*(ин), *чичак* (?), *чокош* (?), *целайи*) и још 11 таквих којима он тумачи словенске речи (*буџак* = утао, *думен* = крма, *думенџија* = корманош, *ђумрукџија* = цариник, *зешиин* = уље, *јакреј* = скорпија, *кујунџија* = златар, *синџир* = верига, *шабак* = коџар, *шалак* = вал, *шереѕије* = мјерила). Поређење са буѓарским преводима Neofita Rylskog, Петка Славејкова и Синодалним очитује да је Вук у односу на буѓарске преводиоце био отворенији према турџизмима и истовремено уздржанији према задржавању црквено-славенизама.